

СЛОВО ПРО ОЛЕКСАНДРА АНАТОЛІЙОВИЧА ПУШКІНА

26 червня 1997 року українська наука понесла тяжку втрату – помер видатний вчений, лауреат Державної премії України, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор Олександр Анатолійович Пушкін. Олександр Анатолійович народився 21 травня 1925 року в с. Кузнецово Нікопольського району Вологодської області. Після закінчення школи він у січні 1943 року був призваний в армію і з червня 1944 року воював у складі повітряно-десантних військ на Карельському фронті старшиною роти. За виявлену мужність під час бойових дій він був нагороджений медаллю «За відвагу» та орденом Червоної Зірки. Після закінчення війни О. А. Пушкін вступив до Харківського юридичного інституту, і з цього часу все його життя було присвячене служінню цивілістичній науці. У 1952 році він захистив кандидатську дисертацію, а в 1966 – докторську; працював викладачем, доцентом, професором кафедри цивільного права, займав посади заступника декана, декана, завідував кафедрою. З 1992 року пов'язав своє життя з Університетом внутрішніх справ. Олександр Анатолійович вів плідну наукову діяльність: він написав понад 200 наукових праць, був співавтором підручників з цивільного та сімейного права, під його керівництвом було захищено більше 30 кандидатських та 8 докторських дисертацій. Особливо великий його внесок у вдосконалення цивільного законодавства. Він брав участь у роботі дипломатичної конференції ООН з морського права, був науковим координатором робочої групи з розробки проекту нового Цивільного кодексу України, брав активну участь у підготовці багатьох законодавчих актів. За його плідний внесок у розвиток цивільного права, підготовку спеціалістів О. А. Пушкін був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, Почесною грамотою Президента України, мав велику кількість подяк, премій тощо. Олександр Анатолійович був надзвичайно відкритою та чутливою людиною і в спілкуванні не робив різниці між видатним ученим, студентом чи курсантом.

Наукові дослідження О. А. Пушкіна не обмежувалися проблемами цивільного права і процесу, він проявив себе як учений енциклопедичних знань з різних галузей права, зокрема, з конституційного права.

У 1992 році в журналі «Розбудова держави»¹ була опублікована стаття «Проект Конституції України потребує удосконалення», в якій професором О. А. Пушкіним висловлені пропозиції щодо проекту Конституції України, які й сьогодні, коли знову здійснюється підготовка до змін і доповнень Основного Закону, залишаються актуальними. Автори статті (О. М. Бандурка, О. А. Пушкін, О. Ф. Скакун), серед яких провідним був О. А. Пушкін, висловлювали певні думки щодо проекту Конституції.

Проект Конституції України, винесений Верховною Радою України на всенародне обговорення 1 липня 1992 року, упорядкований відповідно до міжнародних актів про права людини з використанням конституційної теорії та практики цивілізованих держав Західної Європи і Америки, з урахуванням національної республікансько-демократичної конституційної традиції. Адже в Україні ще на початку XVII ст. був утворений перший у світі

¹ Бандурка О., Пушкін О., Скакун О. Проект Конституції України потребує удосконалення. *Розбудова держави*. 1992. № 5. С. 49–51.

проект демократичної конституції «Вивід прав України» П. Орлика, який став першою спробою оформити конституційно ідею незалежної української держави на основі демократичних принципів: поділу влади, системи представництва в ній від народу, виборності державних посадових осіб, додержання законів незалежно від службового становища. Демократична республіканська традиція позначилась на всіх наступних проектах, зокрема на двох проектах Конституції Української Народної Республіки 1920 року. Сьогодні в Україні діє третя Конституція УРСР (1919, 1937, 1978), яка не відповідає соціально-економічним і політичним перетворенням, що відбуваються після Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Вона обросла 212 поправками, що ускладнює користування нею. Перед народом України постало завдання прийняти нову конституцію, яка відповідала б його правовому статусу і втілювала мету про побудову правової держави у формі демократичної республіки.

На жаль, проект нової Конституції ще далекий від досконалості і потребує уважної детальної доробки, а місцями і переробки, узгодження в усіх його частинах, цілісності конструкції. Ми не схильні принижувати нового і цінного, що в ньому є, зокрема в розділі, присвяченому правам і свободам людини. Наша мета – сприяти його вдосконаленню з тим, щоб зробити Конституцію України не декларативним документом, а нормативним актом прямої дії, чітким і зрозумілим для громадян України.

Структура проекту. Структура проекту Конституції України занадто складна, громіздка. Проект містить 10 розділів, що складаються з 21 глави, а деякі глави (19, 20, 21) розбиті на підглави з позначенням літерами алфавіту. Проект не вільний від повторів і логічної непослідовності. В ньому багато зайвих норм, що мають міститися не в конституції, а в спеціальних законах. Наприклад норми, які визначають порядок роботи Національних Зборів і Кабінету Міністрів. Є і такі норми, які вирішують зовсім уже не властиві конституції питання, як, наприклад, обов'язок власника відшкодувати матеріальну і моральну шкоду іншим особам (ст. 71, ч. 2), або право власності на майно може належати одній особі або кільком особам спільно, місце яких в галузевому законодавстві. Як тут не згадати римського юриста Цицерона: «Вища законність, детально регламентована, є вища несправедливість». Основний закон повинен містити найголовніше, найнеобхідніше, найпринциповіше, даючи простір для вирішення конкретних справ на ґрунті не детальної приписів, а відповідно до загального змісту, закладеного в тому законі, з духом права, який має пронизати той закон, одухотворити всі механізми, усю структуру влади й управління, громадянське суспільство і кожну людину. Тому вважаємо, що Конституція не повинна бути переобтяженою не лише зайвими нормами, а й великою кількістю розділів. Вона може складатися, як максимум, із семи розділів чи глав: Розділ I. Основні (а не загальні) положення. Адже Конституція – не галузевий, а комплексний правовий акт. Розділ II. Людина, громадянське суспільство і держава (або: Громадянське суспільство. Права і обов'язки членів суспільства і держави). Цей розділ не може бути успішно відпрацьований без проробки концепції громадянського суспільства, акценту на провідній ролі громадянського суспільства у відносинах людини й держави. Розділ III. Територіальний устрій. Розділ IV. Державна влада. Розділ V. Місцеве і регіональне самоуправління. Розділ VI. Державні символи. Розділ VII. Порядок внесення змін і доповнень до Конституції.

Правова держава. 1-й розділ проекту Конституції «Основні положення» повинен включати три чітко визначених положення: народ, влада, територія, які становлять поняття держави. При цьому насамперед слід мати на увазі, що Конституція як основний закон – це не просто закон, що має найвищу цінність в ієрархії усіх законів, а своєрідний

статут суспільства, яке складає народ України, об'єднаний у правову організацію – державу. Йдеться про те, що джерелом Конституції, як і всіх законів, є право, права і свободи людини, які забезпечує громадянське суспільство, в той час як держава забезпечує права громадянина. Закон не може визначати сутність держави як правової, бо він є результатом діяльності держави. Право має пріоритет перед законом. Як закони, в тому числі й Конституція, повинні бути правовими, так, відповідно, і сама держава має бути зв'язана ідеями і принципами права. Вона ґрунтується на своєрідному суспільному договорі, який укладають усі члени суспільства з притаманними їм правами і закріплюють їх у Конституції. На відміну від тоталітарної держави, яка стоїть над народом і нав'язує йому ззовні організацію шляхом насильства в силу належності їй влади і можливості видавати закони, держава ґрунтується на згоді усіх верств суспільства, гарантуючи її членам як громадянам збереження прав і свобод людини. Отже, не право повинно ґрунтуватися на державі, а навпаки, держава і закони повинні базуватися на праві. У цьому полягає сутність і сталість держави як правової організації суспільства. На жаль, ці основні положення не знайшли необхідного відображення в Розділі 1-му проекту Конституції. Мало сказати, що Україна є правовою державою. Треба визначити вихідні компоненти правової держави, назвати її функції, передбачити гарантії функціонування України як правової держави, систему стримування її органів у разі спроби вирватися за правові рамки. Словом, як говорили давньоримські юристи, метою, що викликає згуртування народу в державі, повинно стати найкраще забезпечення його прав.

Форма держави. Визначення форми держави – це друге основне положення 1-го Розділу, яке випливає з першого – про правову державу. У проекті Конституції в ст. 1 йдеться про те, що Україна є демократичною, правовою, соціальною державою, а в ст. 3 визначається, що Україна є республікою. Ці дві статті треба об'єднати і чітко проголосити, що Україна є демократичною республікою. Тут же слід розкрити риси, властиві цій формі держави. При цьому не треба сполучати державну владу і місцеве та регіональне самоуправління, як це зроблено в ст. 3, абз. 3. Вказівку на те, що Україна є соціальною державою, можна опустити, хоча в ряді конституцій Західної Європи такий запис має місце. Так, у Конституції ФРН, яка прийнята 23 травня 1949 року, формула «правова держава» була розширена і доповнена вказівкою на її соціальну спрямованість (ст. 20, 28). Підведення своєрідного соціального фундаменту після другої світової війни під формулу «правова держава» диктувалось намаганням відійти від розуміння правової держави як режиму формальної законності і наголосити на матеріальному аспекті конституційної держави. З тексту проекту Конституції України така соціальна спрямованість держави простежується без спеціального наголосу на цьому.

При визначенні, що Україна є демократичною республікою і джерелом влади є народ, не можна рекомендувати в проекті Конституції (ст. 178, п. 15), щоб голови обласних і міських управ призначалися і звільнялися Президентом. Адміністративна виконавча влада повинна будуватися на виборчо-альтернативній основі з правом Президента відвести кандидатуру. Не слід надавати Президенту права видавати або ухвалювати нормативні укази з наступним їх затвердженням Національними Зборами (ст. 178, п. 5). Адже в такому разі втрачає зміст проголошення України демократичною республікою.

Територія – Батьківщина. Третій компонент держави – територія, на яку поширюється суверенітет правової держави. Це положення в Конституції повинно визначатися не як місце, де проживає народ України, а з позиції верховенства нації (*natio* – народ), тобто народу, який об'єднується в одну державу і має політично усвідомлене право на свою

Батьківщину. Територія України – це Вітчизна народу України, право на яку він закріплює в Конституції. На жаль, у ст. 7 проекту Конституції про територію говориться формально. Тут підкреслюється її єдність, неподільність, недоторканність і цілісність. Але ці ознаки є похідними від права народу України на свою Батьківщину. Тому стаття 7 повинна починатись словами: «Територія України – це Батьківщина народу України, право на яку належить йому безпосередньо і неподільно». А вже потім сказати про єдність, недоторканність і цілісність території. Це стане певним «конституційним» поштовхом до консолідації народу України, до формування громадянського суспільства на своїй Батьківщині.

Вище наведено лише деякі пропозиції щодо вдосконалення проекту Конституції України. Та навіть вони свідчать про велику копітку роботу, яку належить зробити Конституційній Комісії, доробляючи проект Конституції України, доводячи його до світових зразків чинних конституцій при збереженні національної самобутності і включенні в її структуру і зміст кращих досягнень світової конституційної думки.

**Доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Кримінологічної асоціації України
Олександр Маркович БАНДУРКА**